

Z ODPRTIMI OČMI ZAGOTOVO PRIDEMO NA ZELENO VEJO KRITIČNEGA BRANJA

Navodila za pisanje in merila za vrednotenje razlagalnega spisa ter rezultati na državnem tekmovanju v znanju slovenščine za Cankarjevo priznanje 2011/2012

Članek uvodoma prikazuje možnosti izbire problemskih besedil za pouk književnosti ter njihov vpliv na razvijanje zmožnosti kritičnega branja, povzema pa tudi okoliščine (mnenja in odzive) na izbiro dveh problemskih besedil, ki sta bili podlagi za Cankarjevo tekmovanje v šolskem letu 2011/2012. V osrednjem delu prikazuje naraščanje števila tekmovalcev od šolskega leta 2006/2007 ter opredeljuje prvine bralne zmožnosti, ki jih zahteva pisanje razlagalnega spisa in jih je najti v priporočilih mentorjem. Rezultati državnega tekmovanja kažejo na primerno občutljivost preizkusa ter na to, da sta med kriteriji za uvrstitev tekmovalcev najpomembnejša razumevanje in prepričljivost osebnega odziva, tema dvema kriterijema pa sledijo uporaba književnega znanja ter zgradba besedila in jezikovna pravilnost. Rezultati in predvsem najboljši spisi dokazujejo, da je Cankarjevo tekmovanje pomembna oblika razvijanja bralne kulture oz. zmožnosti kritičnega branja.

Ključne besede: Cankarjevo tekmovanje, problemske teme, kritično branje, kriteriji za vrednotenje razlagalnega spisa

Uvod

Cankarjevo tekmovanje je v šolskem letu 2011/2012, ne prvič,¹ dodobra razburilo javnost – državna komisija, ki oblikuje razpis in pripravi navodila za pisanje razlagalnega spisa na vseh treh tekmovalnih stopnjah (šolsko, regijsko, državno tekmovanje), je za krovni naslov tekmovanja izbrala temo *Pisave prestolnice kulture*. Množinska oblika samostalnika v naslovu sama po sebi pove, da »pisava«

¹ Prim. zbornik *Vloga meje* (Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2005), razdelek *Izbor šolskega berila*.

prostora, ki ga zajema letošnji izbor leposlovnih del, ni in ne more biti ena sama, enovita: bogastvo tega in vsakršnega »književnega ustvarjalnega prostora« je različnost, raznovrstnost, celo nepredvidljivost – in nič drugače ni, če je prostor pokrajinsko in izročilno določen. Prav zato je komisija zajela v izbor zelo različne avtorje in njihove pisave: realistične in pravljичne, klasične in sodobne, problemske in razpoložensko skorajda lirične. Nasprotja in kontrasti? Vsekakor. (Kako je že zapisal Prežihov Voranc: »Solzice in Pekel, kako čudne stvari so to.«) In zakaj še? Zato, ker bi ponavljanje ene in iste pisave Cankarjevo tekmovanje slejkoprej spremenilo v šablono; tako »vedno enako« tekmovanje bi bilo za mlade bralce in njihove mentorje vse prej kot bralna motivacija. Iz leta v leto prebirati nove, nenavadne, sporočilno sveže, med drugimi kdaj pa kdaj tudi provokativne knjige, se o njih pogovarjati, jih vrednotiti, poglobljati lastno razumevanje in ga znati utemeljevati – to so lastnosti, ki Cankarjevo tekmovanje oddaljujejo od drugih, z učnim načrtom predpisanih oblik bralnega dogodka. Del sodobne mladinske književnosti, in zato vsekakor tudi **vodenega** bralnega dogodka, so namreč tudi tabujске oz. problemske teme: če pogledamo priporočilne sezname (npr. Lavrenčič Vrabc in Mlakar 2010) ljubljanske Pionirske knjižnice, najdemo na njih tudi te teme: ločitve, mamila, kriminal, nasilje, terorizem. Tovrstne knjige posebej označujejo z znakom »problematika«, nekaterim pa dajejo tudi dve ali tri »hruške«, kar je znamenje visoke kakovosti (in s tem primernosti za branje). Tudi na naključno izbranih seznamih besedil za domače branje, ki jih je najti na spletu, se pojavljajo izrazito problemska besedila, npr. I. Zorman: *V sedemnajstem*, Z. Filipović: *Zlatin dnevnik*, J. Vidmar: *Princesa z napako* (in druga problemska dela iste avtorice), B. Novak: *Ninina pesnika dva*, M. Arold: *Živeti hočem*, V. Mal: *Na ranču veranda*, A. Frank: *Dnevnik Ane Frank*, A. Ingolič: *Gimnazijka ...* Z motivi nasilja in drugimi provokativnimi podobami se mladi bralec sreča med branjem odlomkov iz veljavnih beril: v berilu za 8. razred *Dober dan, življenje* je *Uvod* iz Prešernovega *Krsta pri Savici* in v njem verza: »Šest mesecev moči tla krvava reka, / Slovenec že mori Slovenca, brata« (Honzak idr. 2010: 169) ter odlomek iz Aškerčevega *Kronanja v Zagrebu* z verzi: »Tu prèstol! Glej ga pred sebo: / nad ognjem žolt je kot zlato! /.../ Bojiš se trona?! – Ti ječiš? ... / O vreden, da na njem sediš!« (prav tam: 71); v berilu za 9. razred je odlomek iz scenarija za film *Outsider* Andreja Košaka, v katerem so naslednji odlomki: »Čefur pofukan! /.../ Kva je, kurba? Na, zdej pa maš svojga bosanca, pa se fuki z njim! /.../ Ziher ji ga paše met skoz noter, a, Metka?« (Blažić idr. 2007: 41). – Navedeni primeri sami po sebi utemeljujejo sklep, da se mladi bralci s problemskimi temami in motivi srečujejo tudi, če **ne** tekmujejo za Cankarjevo tekmovanje. In tako je tudi prav, saj književnosti ni mogoče izbirati na podlagi izključevalnih opozicij, npr. sodobna problemska književnost ali klasika, vzvišen in estetsko dovršen jezik ali sodobna, tudi vulgarna govorica, branje po lastni izbiri ali branje predpisanih del ... Pester, zanimiv in strokovno utemeljen književni pouk (in druge oblike bralnega dogodka) je možen, če veznika **ali** v vseh teh primerih nadomestimo z veznikom **in**. Pluralnost in pestrost tematike izbranih besedil za Cankarjevo tekmovanje v vseh letih doslej – letos tudi s problemskimi temami – je povsem v skladu s priporočili sodobnega priročnika *Kulturno-umetnostna vzgoja*, ki

posebej navaja tudi nujnost **aktivnega spoznavanja sodobne umetnosti**, in to ne glede na pričakovani odpor nekaterih naslovnikov:

Ker marsikdaj odpira tudi provokativne in »boleče« tematike, ki govorijo o temnih plateg življenja, in so predstavljene izven estetike lepega, pri gledalcih/obiskovalcih, ki tega področja ne poznajo ali ga slabo poznajo, včasih zbujajo celo odpor ali nelagodje in spraševanje, ali je to sploh umetnost. /.../ Mladi danes potrebujejo sodobno umetnost, ki odpira nekonvencionalne poti sprejemanja in izražanja, ki jih senzibilizira za kritično doživljanje družbene stvarnosti, jim lahko omogoča tudi izražanje protesta. /.../ Le tako bomo mladim generacijam ponudili možnost odpiranja in postavljanja vprašanj ter oblikovanja lastnih odgovorov o družbi in okolici (šoli, družini ...), o odnosih v njej, nasilju, potrošništvu in izobildji, ekologiji, migracijah, vojnah ... (Tome idr. 2011: 16–17.)

To pomeni, da se kritično branje vsekakor razvija tudi (Morda celo predvsem?) na podlagi izbire »nekonvencionalnih« besedil: njihov izrazni in tematski odstop od pričakovanj mladih in starejših bralcev namreč spodbuja premisleke o branju kot dejanju sporazumevanja (prim. Iser 2001), ki povezuje (vsaj) »tri dejavnike: bralca, besedilo in njuno interakcijo« (Grosman 2000: 13). Tako opredeljeno branje se odvija kot zapleteno součinkovanje avtorjevih sporočajskih namenov, konteksta (družbena stvarnost v času nastanka in branja besedila) ter bralčeve soudeležbe »v procesu linearnega opomenjanja in hkratnega prilagajanja besedila« (Grosman 1997: 18). Prav problemska književnost odstira raznovrstne možnosti bralčeve interpretacije besedila: od apriornega zavračanja njihove provokativnosti (predvsem zaradi nepripravljenosti na sprejemanje odstopov od pričakovanj bralcev) do priložnosti za kritično vrednotenje branega besedila in stvarnosti nasploh.

Ta dvojnost (ostro zavračanje in sprejemanje istih besedil) se je pokazala tudi ob izboru Predinovega romana *Na zeleno vejo* in Makučevega dela *Oči*. Komisija se je, intenzivno predvsem v mesecih priprave za šolsko tekmovanje, srečevala z raznovrstnimi pomisleki o izboru, pa tudi s posameznimi zahtevami za pojasnila, ki so jih od nje zahtevale posamezne institucije, npr. varuh človekovih pravic. Večinoma so se zahteve ponavljale, nanašale pa so se na raznovrstna vprašanja, ocene in domneve – smiselno je, da se ob premisleku o kritičnem branju pojasnijo tudi te okoliščine poteka tekmovanja.

- **Izbira besedil in njihova (ne)primernost:** komisija je izbirala med več kot dvajsetimi predlaganimi besedili, ki so jih za vse stopnje neodvisno predlagali njeni člani. Za 8. in 9. razred so se v ožji izbor uvrstila štiri besedila, med katerimi sta bili izbrani obe razpisani; komisija pri tem upošteva različne dejavnike: **pestrost tem in različnost** avtorjev glede na prejšnja leta in ostale tekmovalne skupine, **krovno temo** tekmovanja, **nagrade in kritike** (deli sta bili nominirani za nagrado večernica) ter kompleksnost in zahtevnost književnih sporočil. Sproti je na spletu objavljala tudi splošna in podrobna priporočila za mentorje ter odzive v medijih, kar je vzpostavljalo primerno strokovno podlago za pripravo tekmovalcev na kritično branje. Komisija se je opredelila tudi do

izjav posameznikov o neprimernosti besedil in posledično o nujnem bojkotu tekmovanja: take izjave izvirajo iz subjektivnih negativnih stališč predvsem do izbranega besedila *Na zeleno vejo*, medtem ko nekateri ugledni kritiki delo ocenjujejo pozitivno.

- **Pravica do udeležbe na tekmovanju:** tekmovalcem naj bi bila zaradi problematičnega izbora kršena pravica do tekmovanja – jasno je, da postopek prostovoljne prijave in udeležbe na tekmovanju opredeljuje veljavni *Pravilnik o tekmovanju iz slovenščine za Cankarjevo priznanje*, ki povsem jasno določa, kako poteka postopek prijave in izvedbe tekmovanja. Tekmovalci in šole se odločijo, ali se bodo tekmovanja udeležili ali ne – pri tem imajo pravice in obveznosti (mentorji pripravljajo tekmovalce in vrednotijo spise). Pogojevati udeležbo na tekmovanju z izbiro določene vrste knjige je nesprejemljivo, saj bi, če bi komisija temu sledila, lahko pričakovali, da bodo posamezniki ali določene (tudi politične) skupine vsako leto znova zahtevali razveljavitev razpisa, ker da »knjiga ni primerna«, saj »je zastarela« (klasična besedila), »je pretežka« (obsežna besedila), je »ideološko sporna« (besedila, ki zajemajo iz tako ali drugače osebno interpretirane zgodovinske snovi) ipd.²
- **Vprašanje oznake »izbirno« ob Predinovem romanu:** komisija Predinovega romana *Na zeleno vejo* ni umaknila s seznama, pač pa je, podobno kot na nižjih stopnjah tekmovanja, šolam/mentorjem ponudila možnost, da poleg temeljnega dela (Andrej Makuc: *Oči*) izberejo še kako drugo problemsko besedilo, če jim Predinov roman povzroča prevelike težave. Za dopolnitev razpisa se je odločila na podlagi posameznih dopisov (ravnateljev, slavistov), ki so opozarjali na možnost bojkota tekmovanja. Presodila je, da je v takih okoliščinah boljša možnost kot vztrajanje pri prvotnem izboru (tako bi bilo zaradi ravnanj posameznih šol, ne komisije, nekaterim tekmovalcem zares onemogočeno sodelovanje na tekmovanju) ta, da dobijo šole priložnost za zamenjavo ene knjige z zanje »sprejemljivejšo«. Zaradi te odločitve je bila deležna kritike, češ da se je »(strahopetno) umaknila« – vsekakor so imele šole po dopolnjenem razpisu možnost brati ali obe prvotno razpisani knjigi ali pa le eno od njih (drugo pa izbrati po lastni presoji); taka rešitev je bila torej posledica strokovnega dialoga med učitelji in komisijo. Obeh knjig ni bilo mogoče označiti kot izbirnih, ker v tem primeru ne bi bilo mogoče zagotoviti

² »Na podlagi pridobljenih pojasnil Varuh tako ugotavlja, da je bil v konkretnem primeru postopek izbire besedil in kriterijev, ki na izbiro vplivajo, izpeljan v skladu z veljavnim Pravilnikom. Izbira omenjenih besedil pa temelji na strokovnih odločitvah pristojne državne komisije, zato se do njih Varuh ne more opredeljevati. Vsakršno poseganje v strokovna vprašanja katerega koli področja bi namreč presegalo zakonske pristojnosti Varuha, v konkretnem primeru pa bi to pomenilo tudi neko vrsto cenzure. Varuh meni, da je Komisija za tekmovanje iz slovenščine za Cankarjevo priznanje (državna komisija) ravnala pravilno, ko je eno od prvotno izbranih del iz obvezne spremenila v izbirno. Kljub grožnjam z bojkotom nekaterih šol oziroma mentorjev tako učencem vendarle ni bilo onemogočeno sodelovanje na tekmovanju. Po Varuhovem mnenju bi bile otrokove pravice lahko kršene, če bi se učenci želeli prijaviti na Cankarjevo tekmovanje, vendar tega zaradi bojkota njihove šole ne bi mogli storiti.« <http://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/lp/Letno_porocilo_Varuha_za_letno_2011.pdf>, str. 185. (Dostop 22. 2. 2013.)

minimalne primerljivosti pisnih izdelkov tekmovalcev, posledično pa tudi ne objektivnosti vrednotenja in pravičnosti tekmovanja.

- O zasnovi Cankarjevega tekmovanja kot izbirne oblike preverjanja bralne zmožnosti je predsednik komisije za revijo *Elementarno izobraževanje* napisal obsežen znanstveni članek (Saksida 2011). V njem je uvodoma predstavil organizacijske spremembe ter namen in cilje tekmovanja, pri tem pa posebej poudaril pomen sodelovanja mentorjev, ki učence seznani s cilji tekmovanja in jih nanj pripravljajo. V osrednjem delu je podrobno opredelil razliko med prvotnim spontanim branjem ter poglobljenim kritičnim (oz. literarnim) branjem; poglobljeno branje presega delne subjektivne vtise na podlagi sodelovanja učitelja (kot avtoritete) in učencev, razvijanja bralnih strategij ter vključevanja književnega in drugega znanja. Članek je povzel tudi dosežke učencev, ki jih kaže raziskava bralne pismenosti PISA 2009; v sklepnem delu je prikazal pestrost izbire besedil in nalog za preverjanje bralne zmožnosti v okviru tekmovanja za Cankarjevo priznanje ter nujnost strokovne avtonomije pri tej izbiri.

Omenjene okoliščine, v katerih je potekalo delo komisije na začetku letošnjega šolskega leta (javne razprave, odzivi v medijih³ in na šolah), zastavljajo več vprašanj:

- Ali sta izbira zahtevnih problemskih besedil in posledično napoved bojkota povzročili znaten upad tekmovalcev na šolskem tekmovanju?
- Katere ravni bralno-pisne zmožnosti zahtevata izbrani besedili, še zlasti pa navodila za pisanje razlagalnega spisa?
- Kaj lahko sklepamo na podlagi rezultatov letošnjega državnega tekmovanja?

1. Število tekmovalcev

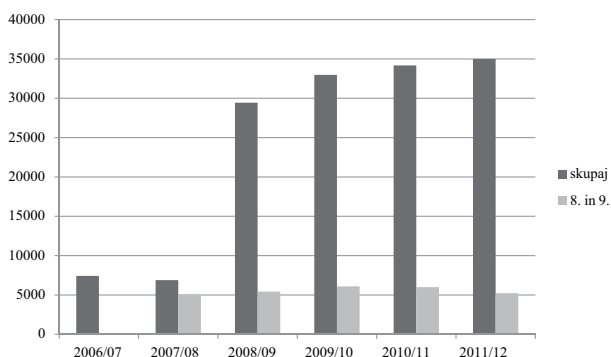
Število tekmovalcev je razvidno iz naslednje preglednice:

Šolsko leto	Skupaj	2. r. OŠ	3. r. OŠ	4. r. OŠ	5. r. OŠ	6. r. OŠ	7. r. OŠ	8. r. OŠ	9. r. OŠ	1. l. G in SSŠ	2. l. G in SSŠ	PTI	3. l. G in SSŠ	4. l. G in SSŠ
	7423													
2007/08	6883							2011	3032	870	177	42	527	224
2008/09	29436	3908	5160	3982	4199	2219	2394	2205	3228	903	277	62	628	271
2009/10	32976	4180	5253	4764	4430	3210	3101	2999	3099	751	293	75	600	221
2010/11	34174	4251	5754	4715	4943	3351	3194	2925	3075	827	237	77	544	281
2011/12	35002	4602	5839	4964	4752	3752	3491	2503	2730	977	372	47	699	274

Šolsko tekmovanje – število prijavljenih tekmovalcev (podatki so iz arhiva državne komisije; DMFA InfoServer, © Matjaž Željko)

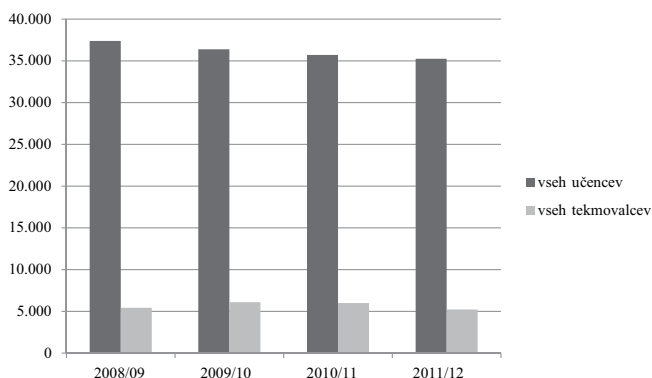
³ Posamezni medijski odzivi so dostopni v arhivu Cankarjevega tekmovanja: <<http://www.zrss.si/default.asp?rub=5665>>. (Dostop 15. 4. 2012.)

Skupno število tekmovalcev (1. stolpec) ter število tekmovalcev osmega in devetega razreda (2. stolpec) prikazuje naslednji graf:

Za šolsko leto 2006/2007 ni podatka o številu osmo- in devetošolcev; od šolskega leta 2007/08, ko je izvedbo Cankarjevega tekmovanja prevzel Zavod Republike Slovenije za šolstvo, se je skupno število sodelujočih povečalo **petkrat**, kar pomeni, da ima tekmovanje zaznavne bralnomotivacijske učinke. Število osmo- in devetošolcev je v glavnem **konstantno**, giblje se med pet in šest tisoč. Podatki kažejo, da skupno število tekmovalcev glede na lansko udeležbo ni upadlo, ampak se je celo nekoliko povečalo, kar pomeni, da se šole zaradi izbire dveh knjig niso odločale za bojkot tekmovanja po celotni šolski vertikali. Pri interpretaciji tako skupnega števila tekmovalcev kot števila osmo- in devetošolcev je treba upoštevati tudi, da se skupno število učencev **zmanjšuje**. Delež učencev, ki v osmem in devetem razredu tekmujejo za Cankarjevo priznanje, glede na populacijo v celoti, prikazujeta naslednja preglednica in graf:

Šolsko leto	Število učencev v 8. in 9. razredu	Število tekmovalcev (Cankarjevo tekmovanje)	Odstotek
2008/09	37.385	5433	14,5
2009/10	36.388	6098	16,8
2010/11	35.706	6000	16,8
2011/12	35.248	5233	14,8

V skupini tekmovalcev, ki je brala **problemski besedili** (8. in 9. razred), število nikakor ni zaskrbljujoče, ampak pričakovano in ustrezno: primerljivo je z letom 2008/2009, ko je komisija izbrala problemsko delo Dušana Dima *Distorzija* – posamezne šole se, bržkone na podlagi vsebine besedil in morebitnega odziva staršev, za tekmovanje tudi v tem letu niso odločile. Posebej zanimivo pa je, da je letos glede na celotno populacijo tekmovalo celo nekoliko **več** tekmovalcev kot v šolskem letu 2008/2009, in to kljub **dvema** zahtevnima problemskima knjigama. Na vprašanje, ali izbira (problemskega) besedila res pomembno vpliva na odločitev tekmovalcev oz. mentorjev oz. šol, da se udeležijo tekmovanja, je torej mogoče odgovoriti, da je vpliv zaznaven, ni pa zaskrbljujoč: če komisija izbere znano oz. priljubljeno oz. humorno besedilo, tekmuje nekoliko več tekmovalcev, če izbere problemsko besedilo, nekoliko manj, a podatki – in prav je tako – **ne kažejo** na to, da bi subjektivne medijsko-forumske »interpretacije« problemskih besedil bistveno vplivale na odločitev tekmovalcev in šol, da se spoprimejo z zahtevnimi književnimi besedili. Še več: na podlagi zbranih podatkov na državnem tekmovanju (ocenjevalci so zapisali, katere knjige so, poleg temeljne, učenke in učenci vključevali v razlagalni spis) se vidi, da so tekmovalci večinoma brali Predinov roman *Na zeleno vejo*:

A. Predin: *Na zeleno vejo*

besedila Janje Vidmar

ostala besedila

NASLOV	ŠTEVILO IN DELEŽ
Andrej Predin: <i>Na zeleno vejo</i>	92 (67 %)
• Janja Vidmar: <i>Princeska z napako</i>	11
• Janja Vidmar: <i>Debeluška</i>	9
• Janja Vidmar: <i>Nimaš pojma</i>	6
• Janja Vidmar: <i>Pink</i>	4
• Janja Vidmar: <i>V imenu ljubezni</i>	3
• Janja Vidmar: <i>Baraba</i>	2
• Janja Vidmar: <i>Brez</i>	1
besedila Janje Vidmar skupaj	36 (26 %)
ostala besedila (npr. I. Cankar: <i>Tuje življenje</i> , T. Partljič: <i>Hotel sem prijeti sonce</i> , B. Jurca: <i>Ko zorijo jagode</i> , D. Dim: <i>Distorzija</i> , O. Uršič: <i>Gosposka, mater si ozka</i> , M. Tomšič: <i>Frkolini</i> , I. Karlovšek: <i>Gimnazijec</i>)	9 (7 %)

2. Ravni bralne zmožnosti in zmožnosti tvorjenja razlagalnega spisa

Komisija je v skupnih izhodiščih priprave na Cankarjevo tekmovanje, ki jih je objavila na spletu, poudarila naslednje nujne prvine bralne zmožnosti v povezavi z izbranimi besedili:

- **podrobno branje** posameznih besedil in njihovo primerjanje,
- spoznavanje **književnega konteksta**, tj. zvrstno-vrstnega, snovnega (npr. biografskega, zgodovinskega, medijskega), smiselna uporaba književnega **znanja** pri pripravi in pisanju naloge na književno temo (zvrstno-vrstne oznake, podatki o avtorjih, medbesedilne primerjave, ustrezno citiranje, misli iz spremnih zapisov ipd.), saj znanje soustvarja bolj poglobljen odziv na besedilo,
- **aktualizacija** besedil, osebno vrednotenje njihove sporočilnosti in sloga, a hkrati s tem razvijanje zmožnosti opisovanja, utemeljevanja, primerjanja lastnega razumevanja književnosti s pogledom avtorja, razvijanje zmožnosti argumentiranega vrednotenja besedil ter njihove inovativne in prepričljive interpretacije,
- seznanitev vseh tekmovalcev z **merili za vrednotenje** pisnih besedil,
- razumevanje namena in podrobno branje **povzemalnih navodil** za pisanje pisne naloge; navodila niso vprašanja in ne vključujejo »samoumevnih nalog« (npr. *Predstavi podatke o avtorju, oznako dela in zanimivosti, pomembne za tvojo razlago, pazi na pravilnost in urejenost svojega besedila.*). Navezovanje na tovrstno znanje je del priprav na tekmovanje, zato v navodilih tovrstne usmeritve niso nujne (prim. *Skupna izhodišča* 2011).

Že navedene usmeritve iz skupnih priporočil – posebej pa predlogi mentorjev v podrobnejših priporočilih, ki jih je komisija prav tako objavila na spletu – jasno kažejo na to, da zahteva priprava na tekmovanje višjo stopnjo branja, torej **kritično branje**, s katerim učenec oz. dijak presega zgolj subjektivno in pogosto nereflektirano (impulzivno) odzivanje na prebrano besedilo. To je povsem v skladu s temeljnim namenom tekmovanja: je priložnost, da se boljši ter za zahtevno branje in pisanje bolj motivirani bralci preizkusijo v reševanju »književnega problema«, tj. 1. branja zahtevnega besedila, 2. njegovega raziskovanja in 3. celovite, osebno zaznamovane, a hkrati argumentirane interpretacije. Pri tem stopenjskem procesu imajo izjemno pomembno vlogo prav njihovi **mentorji**, ki razvijajo literarno branje tekmovalcev oz. njihove bralne strategije:

Branje literarnega besedila tako poteka od prvega subjektivnega (doživljajskega) sprejemanja, pri katerem so bralni učinki bolj ali manj reducirani, odvisni od subjektivne bralčeve sheme, do globljega razumevanja in vrednotenja ob ponovitvah branja. Tedaj opažamo prej prezrte sestavine, prodiramo globlje v besedilo, razvijamo argumentacijo za svoje presoje in krepimo toleranco do presenetljivih rešitev. (Krakar Vogel 2004: 24–25.)

Katere prvine kritičnega branja izražajo podrobnejša priporočila za delo z osmo- in devetošolci ter kako se povezujejo s sestavo preizkusov na državni ravni?

Podrobnejša priporočila so poleg predlaganih oblik (skupinskega) dela (npr. okrogla miza) mentorjem nakazala več možnosti celovitejšega odziva na izbrano besedilo; učenci:

- razmišljajo o književnih osebah (osvetlitev občutljive dobe zorenja in odrasčanja ter prikaz okrutnosti dečkov tako do živali kot drug do drugega, občutek krivde in nemoči, nastopanje kolektiva – fantje, ki »držijo skupaj« proti odraslim in ostalim vrstniškim skupinam ...);
- pojasnjujejo predlagane citate ali dele besedila (*vrata skrijejo očeta, budna noč, dan je bil že v sobi, odsopihali smo si duše, ura prevrnjenih senc* ...);
- raziskujejo jezik (raba narečja, ki daje večjo avtentičnost, metafore, trpnik, preimenovanja ...);
- razmišljajo o čustvih (žalost, bolečina, trpljenje, krivda, okrutnost, srh ...), ki jih vzbudi besedilo;
- razmišljajo o prebranem (o glavni temi besedila – kaj dela oči žalostne), svojih osebnih vtisih in aktualnosti besedil in
- vzpostavijo poglobljen, kritičen odnos do prebranega.

Priporočila nakazujejo tudi možnost sestave navodil za razlagalni spis:

/N/a **državnem tekmovanju** bi ponudili učencem odlomek iz besedila in morda avtorjev komentar ali **neznano besedilo na isto temo**, pri čemer bi učenec **primerjal** obe besedili ter ju **povezal** z lastnim izkušenjskim svetom in z avtorjevim pogledom, hkrati pa bi svoj domišljjski svet primerjal z drugim prebranim besedilom (kontekst) – medbesedilnost branja. Tako bi učenec pokazal zmožnost samostojnega (kritičnega) branja, izražanja in utemeljevanja osebnih stališč do obeh besedil in glede na razumevanje prebranega; pri tem pa prebrano povezal z relevantnimi podatki iz virov. (*Priporočila* 2011: 3.)

3. Rezultati državnega tekmovanja

Navodila za pisanje razlagalnega spisa na državnem tekmovanju (*Navodila* 2012) so priporočila upoštevala: neznanemu besedilu, tj. pesmi Saše Vegri *Ne bom odpiral ust*, so sledili odlomka iz dveh knjig (Andrej Makuc: *Oči* in Ivan Cankar: *Vinjete*) ter usmeritev tekmovalcev v

- razlaganje podobe otroka v pesmi z upoštevanjem verza, ki se dvakrat ponovi,
- povezovanje in primerjanje sporočilnosti pesmi, obeh odlomkov in obeh celovitih besedil na podlagi ključnih besed (*pravila, pričakovanja in dejanja*),
- osebno vrednotenje učinka besedil in
- oblikovanje izvirnega naslova za spis, ki besedila povezuje.

Navodila so bila **zelo zahtevna**, saj gre za državno tekmovanje najboljših bralcev in razmišljujočih piscev, ki se ga, kot določa 30. člen pravilnika (*Pravilnik* 2010: 10), udeleži »do 7 % udeležencev področnega tekmovanja iz posamezne tekmovalne skupine«. Letos se je državnega tekmovanja udeležilo skupaj 132 osmo- in devetošolcev, kar je 2,5 % vseh prijavljenih udeležencev šolskega tekmovanja in 0,37 % celotne populacije osmo- in devetošolcev v tem šolskem letu. Njihove dosežke prikazuje preglednica in oba grafa:⁴

	Število tekmovalcev	Povprečno število točk	Standardni odklon	Minimalno število točk	Maksimalno število točk
8. razred	58	28,21	7,95	13,00	46,00
9. razred	74	28,96	8,86	12,00	48,00

Število tekmovalcev po uspehu

8. razred

9. razred

Podatki kažejo, da se dosežki osmo- in devetošolcev bistveno ne razlikujejo; v obeh podskupinah je povprečno število točk primerljivo, razpon med minimalnim in maksimalnim številom točk pa kaže, da so navodila dobro ločila slabše tekmovalce ob boljših (in najboljših) – **občutljivost** preizkusa je bila torej primerna. Vprašanje, ali je doseženo (povprečno) število točk dober ali slab rezultat, je nesmiselno: »Število točk, ki jih učenec doseže na preizkusu znanja, je t. i. surovi rezultat. Na podlagi takega rezultata pa ni mogoče sklepati, kakšen uspeh je učenec dosegel« (Žagar 2002: 19). Število točk je, predvsem kadar gre za tekmovanje najboljših bralcev, nujno razlagati glede na zahtevnost preizkusa ter interpretacijo, ki jo ta zahteva: letos so navodila za pisanje razlagalnega spisa od tekmovalcev pričakovala tako odziv na neznano besedilo kot zaznavanje, razlago in povezovanje besedilnih podrobnosti (npr. motiv oči) – vse to v povezavi z utemeljenim osebnim vrednotenjem prebranega, kar je za tekmovalca zahteven, a ne neobvladljiv »književni problem«.

⁴ Za posredovane podatke v tej obliki se zahvaljujem doc. dr. Matjažu Željku (Univerza v Ljubljani, Fakulteta za matematiko in fiziko).

Kolikšen je vpliv posameznih kriterijev (meril) za vrednotenje razlagalnih spisov na končno uvrstitev tekmovalcev?

A – RAZUMEVANJE – do 20 točk

Razumevanje je **najpomembnejši** kriterij, po katerem se ocenjujejo razlagalni spisi, na kar kaže že število točk, ki jih lahko osvoji tekmovalec (20 točk in ne 10 kot pri drugih treh kriterijih). Razumevanje kot kriterij zajema:

- razumevanje obeh celovitih besedil, ki jih berejo tekmovalci, in
- razumevanje navodil za pisanje, tj. odzivanje na povsem **konkretne zahteve vsakokratne pisne naloge**.

Razmerje med možnimi točkami v letošnjih navodilih za vrednotenje spisov državnega tekmovanja izraža pričakovanje, da naj bi bili spisi uravnoteženo dvodelni, zajeli naj bi:

- razlago pesmi in odlomkov ter
- razlago teme prebranih del s primerjavo med besedili – ta naj bi razvrščala spise na boljše in slabše, saj gre za povezavo sporočilnosti pesmi (ki je ni težko zaznati) in obeh odlomkov s prebranimi besedili.

Na podlagi prvega kriterija se lahko presoja tudi zaznavanje specifik obeh odlomkov ter predvsem ustrezne, razumljive povezave med besedili na ravni teme ali besedilnih podrobnosti. Verjetno je, da so slabše ocenjeni spisi bodisi podrobno razlagali pesem, nato pa v njih ni bilo najti prehoda k besedilom, bodisi so se osredotočili na povzemanje vsebine del brez jasnega temelja za primerjavo med besedili.

Kriterij A

1. naloga; $r = 0,92$; avg. = 10,28; std. = 4,08
8. razred

1. naloga; $r = 0,92$; avg. = 10,35; std. = 4,55
9. razred

Oba grafa sta zanimiva: kažeta na to, da je večja skupina spisov dosegla število točk okrog polovice; to pomeni, da so se tekmovalci te skupine dosežkov odzvali le na del navodil, npr. ali le razložili pesem ali le povzeli vsebino prebranih knjig. Večja skupina spisov je dosegla dve tretjini točk razumevanja – ti spisi so vključevali več odziva na kompleksno nalogo razumevanja navodil in del, ne le interpretacijo pesmi oz. prebranih knjig. Zanimiv je tudi **korelacijski koeficient** (r);

ta pove, koliko ocenjevalni kriterij vpliva na končno uvrstitev tekmovalca ($r = 1$ pomeni, da se tekmovalci že na podlagi enega kriterija razvrstijo tako kot pri preizkusu kot celoti, $r = 0$ pomeni, da kriterij ne vpliva na razvrstitev). Korelacijski koeficient kriterija razumevanja je v obeh skupinah tekmovalcev najvišji ($r = 0,92$) – razumevanje torej med vsemi kriteriji **najbolj** vpliva na končno uvrstitev tekmovalcev.

B – UPORABA KNJIŽEVNEGA ZNANJA – do 10 točk

Uporaba književnega znanja je sestavni del tvorjenja razlagalnega spisa oz. eseja, zato v navodilih tekmovalcev ni treba posebej opozarjati na to, naj v svoje razpravljanje o besedilih vključujejo tudi podatke in posplošitve ter naj izrazje uporabljajo ustrezno – tudi tega, da naj pišejo (v slovenščini) slogovno ustrezno in v skladu s pravopisom, ni v navodilih, saj je taka zahteva samoumevna. Prvine za vrednotenje književnega znanja so zajemale poznavanje avtorjev in del, rabo virov ter literarnovednih pojmov. Predstavitev avtorjev je bila lahko »dodatek« k razmišljanju o temi besedil (npr. v uvodu ali zaključku spisa), rabo ustreznih poimenovanj je tekmovalec dokazoval v celotnem spisu.

Kriterij B

2. naloga; $r = 0,59$; avg. = 5,74; std. = 2,00
8. razred

2. naloga; $r = 0,72$; avg. = 6,20; std. = 2,35
9. razred

Ta kriterij je glede na korelacijski koeficient v osmem razredu ($r = 0,59$) na **četrtem**, v devetem ($r = 0,72$) pa na **tretjem** mestu; to pomeni, da »zgolj« poznavanje dejstev ne zagotavlja visoke uvrstitve – lahko bi rekli, da se razlagalnega spisa za Cankarjevo tekmovalstvo ne da »naučiti na pamet«. Korelacijski koeficient je še vedno visok, predvsem v devetem razredu; tekmovalci so **vedeli**, da morajo v spis vključiti tudi književno znanje (večinoma so dosegli polovico točk ali več), pri tem pa so bili uspešnejši devetošolci (deset jih je doseglo vse točke).

C – PREPRIČLJIVOST OSEBNEGA ODZIVA – do 10 točk

Kriterij, ki je meril osebno vrednotenje, je zajel komentar učinkovitosti besedil, pri tem se je pričakovalo **utemeljevanje** trditve o lastnem doživljanju in vrednotenju besedil. V ta okvir je sodilo tudi tehtanje izvirnosti naslova spisa, ki naj bi smiselno povezal vsa besedila (na podlagi tekmovalčeve interpretacije),

dodatne točke so bile predvidene tudi za vse, česar ni mogoče predvideti vnaprej, se je pa povezovalo s temo razpravljalnega spisa, npr. navezovanje tematike na sodobni svet, različne subjektivne komentarje, lastne izkušnje ...

Kriterij C

3. naloga; $r = 0,81$; avg. = 5,45; std. = 2,10
8. razred

3. naloga; $r = 0,89$; avg. = 5,54; std. = 2,05
9. razred

Korelacijski koeficient kaže na to, da je kriterij osebnega odziva oz. vrednotenja prebranih besedil po pomenu na **drugem** mestu (blizu je prvemu kriteriju). Večina učencev je bila zmožna pokazati ustrezno raven **prepričljivega** osebnega odziva na besedili (ne le z izvirnim naslovom), saj sta kar dve tretjini tekmovalcev v obeh skupinah dosegli vsaj polovično število točk.

Č – ZGRADBA BESEDILA IN JEZIKOVNA PRAVILNOST – do 10 točk

Zadnji kriterij zajema jezikovno pravilnost, slogovno ustreznost ter ustrezno zgradbo spisa; merila na vseh stopnjah tekmovanja so bila enaka.

Kriterij Č

4. naloga; $r = 0,72$; avg. = 6,74; std. = 1,81
8. razred

4. naloga; $r = 0,69$; avg. = 6,86; std. = 1,70
9. razred

Korelacijski koeficient uvršča ta kriterij na **tretje** mesto v osmem in na **četrto** v devetem razredu; jezikovna pravilnost in slogovna ustreznost ter zgradba besedila vplivajo na uvrstitev tekmovalcev, a ne v prevladujočem deležu. Dosežene visoke točke kažejo na to, da so tekmovalci zmožni napisati jezikovno in slogovno zelo kakovostno besedilo.

Kratka analiza najboljših spisov

Najboljši spisi so dostopni v arhivu *Tekmovanja iz slovenščine za Cankarjevo priznanje*.⁵ Kako se v teh treh razlagalnih spisih zrcalijo prvine kriterijev za vrednotenje spisov? (Kriterij Č v analizo ni vključen, ker ni specifičen za obravnavani preizkus.)

1. **Iza Košir**, mentorica Olga Koplan, OŠ Ivana Groharja Škofja Loka, 1. mesto, 9. razred

Spis jasno dokazuje razumevanje in komentar (protislovne) podobe otroka, kot jo lahko bralec izlušči iz pesmi Saše Vegri. Navezuje jo na odraščanje Drejca (Andrej Makuc: *Oči*) ter povzema karakterizacijo vseh oseb: »Nenavadna peterica, polna nasprotij.« Povzema in osebno vrednoti temo in učinek Makučevih *Oči*, ustrezna je raba literarnoteoretičnih poimenovanj (npr. *vsevedni pripovedovalec*), ob navajanju temeljnega literarnovednega znanja je omenjena avtobiografskost zbirke zgodb. Temu sledijo prepletanje sporočilnosti pesmi in teme romana *Debeluška* Janje Vidmar (*nevidnost* književne osebe) s povezavo pripovednega dela in njegove avtorice, navajanje temeljnih podatkov o avtorici, vrednotenje njenega dela, primerjava s knjigo Andreja Makuca ter podrobna analiza zgodbe *Pasje* (otroško doživljanje smrti: »Med vejami, v zraku med njimi je ujeta smrt. Pozibava se in se smeji otrokovim slepim očem.«); povzetek osrednje razpravljalne smeri spisa je jasen v njegovem naslovu: *Nevidni otroci*.

2. **Tina Telban Stoilković**, mentorica Nataša Vrhovnik Jerič, OŠ Cvetka Golarja, Škofja Loka, 1. mesto, 8. razred

Spis kaže razumevanje pesmi, ki jo poveže z obema odlomkoma na podlagi besedilne podrobnosti (navedek verza *ves dan bom strmel vsem v oči*). Prvi odlomek razloži tako, da ga poveže s temo zgodbe *Konjske* (»Otroci so se zbalisti tega, kar so občutili tistega zrelega opoldneva. Vse jih je bolelo, prestrašili so se žalosti, nesreče in bolečine v sebi.«), razlago drugega odlomka in poveže s splošno sporočilnostjo knjige *Oči* kot celote (»Zdi se mi, da odlomek predstavlja glavne in najpomembnejše motive knjige *Oči*.«). Spis vsebuje povzemanje temeljnega književnega znanja in suvereno osebno vrednotenje javnih odzivov, zaokroži ga primerjava knjige *Oči* in *Debeluške* na podlagi sorodnih sporočilnih plasti, inovativni povzetek temeljne misli razlagalnega spisa (vrednost življenja in nesmiselnost krutosti) se izraža v naslovu spisa: *Mali čudeži*.

3. **Teja Gerjovič**, mentorica Simona Deučman, OŠ Franca Rozmana - Staneta Maribor, 2. mesto, 8. razred

Spis uvodoma predstavlja obe knjigi in oba avtorja, temu sledita komentar teme pesmi Saše Vegri (»Včasih prav otrok s pogledom v oči prebere najgloblje skrivnosti in najbolj skrito čustvo.«) ter njena povezava z zgodbo *Konjske*, odlomkom iz

⁵ <<http://www.zrss.si/default.asp?rub=5687>>. (Dostop 16. 4. 2012.)

Cankarjevih *Vinjet* in temo Predinovega romana *Na zeleno vejo*. Sledijo povzetek sporočilnosti obeh knjig na podlagi ključnih besed (*pravila, pričakovanja, dejanja*), sklepno osebno vrednotenje podobe otroka iz pesmi (»Po drugi strani pa nočem biti neviden duh in neslišen ultrazvok.«) ter komentar učinka vseh treh besedil; spis nosi inovativen naslov, povezan z osnovno mislijo spisa: *Gledam kot vsi, a čutim po svoje*.

Sklep

Prikaz okoliščin, v katerih je v letošnjem šolskem letu potekalo tekmovanje iz slovenščine za Cankarjevo priznanje, ter analiza nalog, kriterijev za vrednotenje in najboljših treh spisov dopuščata naslednje ugotovitve:

- izbira besedil s problemsko temo sicer vpliva na število tekmovalcev, vendar ne bistveno,
- ne glede na možnost izbire druge knjige, ki so jo mentorji oz. šole dobile s tem, ko je komisija označila Predinov roman kot izbirno besedilo, je dve tretjini tekmovalcev na državnem tekmovanju kot drugo izbrano delo navedlo prav *Na zeleno vejo* – sklepati je, da se večini mentorjev in tekmovalcev roman torej ni zdel slogovno ali sporočilno neobvladljiv,
- tekmovanje kot oblika zunanjega preverjanja bralne zmožnosti zahteva razvito zmožnost kritičnega branja, ki jo dosežejo tekmovalci med pripravo na tekmovanje in z napredovanjem po zahtevnostnih ravneh od šolskega do državnega tekmovanja,
- najpomembnejši kriterij za razvrščanje tekmovalcev je razumevanje (prebranih besedil in pisne naloge), temu sledi osebni odziv, književno znanje ter jezik in slog so na tretjem oz. četrtem mestu,
- rezultati in predvsem najboljši spisi dokazujejo, da zahtevna pisna naloga na državnem tekmovanju nikakor ni prezahtevna; dokazujejo pa tudi to, da ne glede na problemsko temo tekmovanje iz slovenščine za Cankarjevo priznanje vsekakor ostaja pomembna oblika razvijanja bralne kulture, saj »si prizadeva za kreativno sintezo znanja in ustvarjalnosti, tekmovalci pa po doživljanju, razumevanju in vrednotenju literarna besedila tudi aktualizirajo« (Pečjak idr. 2011: 29).

Učenka Iza Košir je o Andreju Makucu zapisala tudi to: »S svojo knjigo nam odpira oči in srce, da lahko z obema vidimo tisto, za kar smo bili pred tem slepi kot krti.« – Ne velja ta njena misel pravzaprav tudi za Cankarjevo tekmovanje?

Viri

Blažič, Milena, Bošnjak, Blanka, Kenda, Jakob J., Svetina, Peter, in Žveglič, Marica, 2007: *Svet iz besed 9. Berilo za 9. razred osnovne šole*. Ljubljana: Rokus Klett.

Honzak, Mojca, Medved Udovič, Vida, Mohor, Miha, in Pirih Svetina, Nataša, 2010: *Dober dan, življenje. Berilo za 8. razred osnovne šole*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Lavrenčič Vrabec, Darja, in Mlakar, Ida (ur.), 2010: *Ozvezdje Knjiga. Priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig: pregled knjižne produkcije za mladino iz leta 2009*. Ljubljana: Mestna knjižnica, Pionirska – center za mladinsko književnost in knjižničarstvo.

Makuc, Andrej, 2001: *Oči*. Ljubljana: Cankarjeva založba (Najst).

Predin, Andrej, 2011: *Na zeleno vejo*. Ljubljana: Modrijan.

Literatura

Grosman, Meta, 1997: Branje kot dejavna jezikovna raba. *Pouk branja z vidika prenove*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 15–37.

Grosman, Meta, 2000: Od spontanega do nadgrajenega in reflektiranega branja. Ivšek, Milena (ur.): *Bralna sposobnost ima neomejene možnosti razvoja*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 11–33.

Iser, Wolfgang, 2001: *Bralno dejanje. Teorija estetskega učinka*. Prev. Alfred Leskovec. Ljubljana: Studia humanitatis.

Tome, Staša, Bucik, Nataša, Požar Matijašič, Nada, in Pirc, Vlado, 2011: Zakaj priročnik o kulturno-umetniški vzgoji? Bucik, Nataša, Požar Matijašič, Nataša, in Pirc, Vlado (ur.): *Kulturno-umetniška vzgoja. Priročnik s primeri dobre prakse iz vrtcev, osnovnih in srednjih šol*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 15–21.

Kraker Vogel, Boža, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.

Navodila za pisanje spisov, ocenjevalni obrazci, merila za vrednotenje. 8., 9. razred, 2012: <<http://www.zrss.si/default.asp?rub=5686>>. (Dostop 17. 4. 2012.)

Pečjak, Sonja, Grosman, Meta, Bucik, Nataša, Gomivnik Thuma, Vida, in Stritar, Urška, 2011: *Bralna kultura*. Bucik, Nataša, Požar Matijašič, Nataša, in Pirc, Vlado (ur.): *Kulturno-umetniška vzgoja. Priročnik s primeri dobre prakse iz vrtcev, osnovnih in srednjih šol*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 23–48.

Priporočila 2011 = Priporočila 8., 9. razred (»Oči – ogledalo duše«). <<http://www.zrss.si/default.asp?rub=5709>>. (Dostop 17. 4. 2012.)

Pravilnik 2010 = Pravilnik o tekmovanju iz slovenščine za Cankarjevo priznanje. <http://www.zrss.si/pdf/110112145502_pravilnik_cankarjevo_tekmovanje_zadnja_verzija.pdf>. (Dostop 16. 4. 2012.)

Saksida, Igor, 2011: Tekmovanje za Cankarjevo priznanje: zasnova, cilji, vprašanja. *Revija za elementarno izobraževanje* 4/4. 49–69.

Skupna izhodišča 2011 = Skupna izhodišča in glavni poudarki priprave na tekmovanje v znanju slovenščine za Cankarjevo priznanje 2011/2012. <<http://www.zrss.si/default.asp?rub=5709>>. (Dostop 17. 4. 2012.)

Žagar, Drago, 2002: Napotki za pripravo pisnih preizkusov znanja v devetletni osnovni šoli. *Vzgoja in izobraževanje* 33/2. 18–25.